

УЎК (УДК, UDC): 82.01

DOI: 10.36078/1564990060

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА БАДИИЙ АДАБИЁТДАН Фойдаланиш – РЕПРОДУКТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Зайниддин Ибодуллаевич САНАКУЛОВ
Ўқитувчи
Хорижий тиллар кафедраси
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
институтининг
Чирчиқ, Ўзбекистон
sainiddinBek@mail.ru

Аннотация

Мақолада хорижий тилларни ўрганишда бадий адабиётдан фойдаланишнинг ахамияти, унга ижодий (репродуктив) компетенцияни шакллантириш омили сифатида қараш масаласи доирасида фикр юритилган. Шунингдек, чет тили машғулотларида бадий адабиётдан фойдаланишнинг афзал томонлари ва камчиликлари тўғрисидаги асос ва далиллар немис педагог назариётчиларининг қарашлари билан таққослаб ўрганилган.

Калит сўзлар: бадий адабиёт; бадий матн; аутентик матнлар; хорижий тил машғулотлари; интерпретация; герменивтика; рецепцион эстетика; репродуктив компетенция; бадий адабиётдан фойдаланишнинг афзалликлари ва камчиликлари.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ РЕПРОДУКТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Зайниддин Ибодуллаевич САНАКУЛОВ
преподаватель
кафедра иностранных языков
Ташкентский областной Чирчикский государственный
педагогический институт
Чирчиқ, Ўзбекистон
sainiddinBek@mail.ru

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы преподавания иностранных языков, в которых идею использования художественной литературы на иностранных языках можно рассматривать как фактор формирования творческой (репродуктивной) компетенции. Основы преимуществ и недостатков использования художественной литературы в изучении иностранных языков были сопоставлены со взглядами опытных немецких педагогов.

Ключевые слова: литературные тексты; художественные тексты; аутентичные тексты; изучение иностранных языков; интерпретация; герменевтика; речитативная эстетика; репродуктивная компетентность; художественная литература.

USING OF FICTION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS A FACTOR FOR FORMATION OF REPRODUCTIVE COMPETENCE

Zayniddin Ibodullayevich SANAKULOV

Teacher

Department of Foreign Languages

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent Region

Chirchik, Uzbekistan

sainiddinBek@mail.ru

Abstract

This article is devoted to the actual issues of teaching foreign languages, in which ideas on the use of fiction in foreign languages can be viewed as a factor in the formation of creative (reproductive) competence. In addition, the basics of the advantages and disadvantages of using fictional literature in foreign language studies have been compared with the views of mature German pedagogues.

Keywords: literary texts; autentic texts; foreign language studies; interpretation; hermeneutics; recitative aesthetics; reproductive competence; fiction.

Хорижий тилларни ўқитишда бадий матндан фойдаланиш педагоглардан муайян назарий ва амалий жиҳатдан дидактик билим ва кўникмаларга эга бўлишни талаб этади.

Бадий матндан чет тилини ўрганишда фойдаланишнинг тарихи жуда узоқ эмас. XX асрнинг 70-йилларида чет тил ўрганиш дидактикасида чет тилидаги аутентик матн, диалог кабилардан фойдаланиш афзал кўриларди. Кўп вақт ўтмай, маданиятлараро мулоқот компетенциясини ўрганиш бошланиши билан чет тилини ўқитишда бадий адабиётни қўллаш муҳим аҳамият эгаллай бошлади (6, 288).

Чет тили машғулотида бадий адабиётдан фойдаланишни чет тил ўқитиш дидактикасининг бўлими – бадий адабиёт(дан фойдаланиш) дидактикаси ўргана бошлади. Бадий адабиёт дидактикаси адабий таҳлил, адабий танқид ва назария билан шуғулланувчи адабиётшунослик билан чамбарчас боғлиқдир. Адабий матнлар нафақат ҳар бир ўқувчи томонидан, балки чет тилини ўрганувчилар томонидан ҳам муайян тарзда тушунилади, таҳлил қилинади. Шу боис адабий талқин (интерпретация) бадий адабиёт дидактикаси учун ҳам муҳим омил ҳисобланади. Адабий интерпретация билан шуғулланувчи асосий методлардан бири герменевтика ҳисобланади. Унга кўра, матн интерпретацияси матн тўғрисида гипотеза қилиш ва ўша гипотезани

конкретлаштиришнинг туганмас жараёнидир. Герменевтика ўқувчини ҳам, балки унинг ўзлаштирган тажриба, кўникма ҳамда эгаллаган билимини ҳам интерпретация қилишни мақсад қилади. Ўқувчи матнга илк (кўпинча хато) тасаввур, таассуб деб номланувчи (2, 13) ўз ҳаётий тажрибалари ва билими билан ёндашади ва улар ёрдамида матн ҳақида гипотеза тузади. Матнни ўқиш жараёнида улар матн мазмуни билан таққосланади, матн ёрдамида янада аниқлашади ёки баъзан унинг ўзгаришига туртки бўлади. Шу тарзда яна янги гипотеза уйғонади, у яна матн билан тўқнаш келади ва ҳоказо. Бу интерпретациялар жараёни “герменевтик доира (hermeneutischer Zirkel)” деб аталади (6, 282; 4, 122; 2, 13).

Герменевтика билан бир қаторда чет тилни ўрганишда бадиий адабиётдан фойдаланишга туртки бўлиб хизмат қиладиган кейинги сабаб – рецепцион (идрок, зехн) эстетика туради. У герменевтиканинг кейинги ривожланиш босқичи сифатида ҳам қаралади. Рецепцион эстетиканинг диққат марказида матн эмас, балки ўқувчи ҳамда унинг матнни қай даражада идрок этиши, қабул қилиши туради. Унга кўра адабий матн мазмунини даставвал ўқувчи ўзича тузади, идрок этади (1,17). Ўқувчининг (китобхоннинг) бадиий матнни қай даражада тушуниши нафақат унинг ўз тажрибасига, балки унинг миллий маданиятига ҳам боғлиқ. Демак, бир матн турли ўқувчилар томонидан турлича идрок этилиши мумкин, чунки ҳар бир ўқувчи матнни ўз индивидуал кечинмалари, тажрибаси ҳамда эгаллаган билим-кўникмаларидан келиб чиқиб тушунади. Бундан ташқари, чет тилини ўрганаётган ўқувчи ва ўрганилаётган тил ўз она тили бўлган ўқувчи бир матнни турлича тушунади, чунки улар матнга бир хил бўлмаган маданий нуқтаи назардан қарайдилар. Демак, рецепцион эстетика чет тил ўрганувчиси томонидан адабий матнларни муайян даражада ўзгача тушунилишини назарда тутаяди (4, 121).

Элерснинг таъкидлашича, бадиий матнни ўқувчининг ўз билим ва кўникмалари, кечинма ва тажрибаси орқали англаши уни хато ва нотўғри тушунишга сабаб бўлиши мумкин. Инсон ўз дунёсини матн ёрдамида шакллантира олмайди, бу тушуниш, англаб етиш эмас. “Тушуниш, англаш бу – матн мазмунини, ундаги маълумотларни ўзаро боғлай олиш, улар ўртасидаги боғлиқликни бир-бирига қўша олиш демакдир”. Матнда бу боғлиқликлар тўғридан-тўғри берилмайди, балки уларга муайян йўналиш –кўрсатмалар берилади, холос (2, 12).

Бир адабий матннинг ҳар хил ўқувчи томонидан турлича талқин қилиниши, тушунилиши, интерпретация қилиниши – бу ҳақиқатдир. Бу эса ўша адабий матнни чет тили машғулотларида муҳокама қилишга, унинг устида баҳс

олиб боришга, матн интерпретациясининг ягона ечимини қидиришга сабаб бўлади, бошқача айтганда, ундан гапириш – мулоқотни келтириб чиқариш омили сифатида фойдаланиш мумкин (4, 122).

Демау, бадиий матнни чет тилининг репродуктив компетенциялари – гапириш (оғзаки нутқ) ва ёзиш (ёзма нутқ)ни ўргатиш жараёнидаги энг мақбул омил сифатида кўриш тавсия этилиши мумкин.

Чет тилини ўқитишда бадиий адабиётдан фойдаланишнинг ижобий ва салбий жиҳатлари мавжуд. Чет тили дарсларида бадиий матнларни қўллаш ёки қўлламаслик тўғрисида бир қанча асослар мавжуд. Холисона ёндашиш мақсадида адабий матнларни чет тилини ўқитишдаги нафақат афзалликлари, балки камчиликлари ҳақида ҳам фикр юритилади. Даставвал, адабий матнларнинг бошқа матнлардан фарқли томонларига тўхталиб ўтилади.

Бадиий матн деганда қандай матнлар тушунилади?

Чет тилини ўқитишда матнлардан фойдаланмасликнинг иложи йўқ, лекин биз қандай матнлардан фойдаланамиз мақсадга мувофиқ? – деган савол ҳам туради. Жавоб эса оддий: қандай матндан фойдаланиш бу – қўйилган мақсадга боғлиқ, яъни биз нимани ўрганмоқчи эканлигимизга. Ҳар бир матн тури дарсда фойдаланишда ўзгача имкониятларни яратади. Масалан, муайян матн турларида (мисол учун, хат) ўзига хос луғат ва шакл (Ҳурматли...; Ҳурмат билан в.б.) учрайди, демак, хат ёзишни ўрганиш учун шу матн туридан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Чет тилини ўқитишда фойдаланиш учун бадиий ва ноадабий (газета-журнал, диалоглар ва бошқалар) матнлар бизнинг ихтиёримизда бўлади. Бадиий матнлар ўзининг эстетик-поэтик хусусиятлари, миллий-маданий унсурларни ўзида акс эттириши ҳамда полисемантик хусусиятга эгаллиги билан бошқа матнлардан ажралиб туради. Бадиий матнлар орқали ўқувчи (китобхон) ва муаллиф ўртасидаги бевосита мулоқот амалга ошади ва улар ҳар бир китобхон томонидан турли тарзда қабул қилиниши мумкин. Ноадабий матнлар эса бунинг акси, яъни улар ҳамма томонидан бир хил тушунилади ва уларнинг бир хил интерпретация қилиниши талаб этилади(5, 32).

Бадиий матнлардан чет тили ўрганишда фойдаланилаётган чоғи учраётган камчиликлари ҳақида тўхталганда, шуни айтиб ўтиш жоизки, улар биз сўзсиз – албатта ўқишимиз керак бўлган матнлар эмас. Чунки чет элда муайян мақсадда бўлган вақтларимизда, ҳатто кундалик ҳаётимизда биз кўпроқ бошқа матн турларига, жумладан, транспорт воситаларида ҳаракатланиш жадваллари, маълумотномалар, таомномалар, кўча ёзувлари, йўриқномалар, электрон почталар ёки газета-журнал маълумотларига дуч келамиз, уларни

ўқишга эҳтиёжмандмиз. Чет тили дарсларида ушбу фактларнинг ҳам ҳисобга олиниши, бундай матн турларидан машғулотларда фойдаланиш зарур (7, 8).

Бадиий матнларни тушуниш учун ўқувчилардан чет тилини жуда яхши билиш талаб этилади, шу сабабли улардан, одатда, эндигина чет тилини ўрганаётганлар учун фойдаланиш тавсия этилмайди. Бундай даражадаги ўқувчиларга қисқа шеърини парчалар, болалар адабиётидан фойдаланиш баъзан тавсия этилса-да, бу каби бадиий матнни тушуниш қийинроқ ва мураккаброқ деб ҳисобланади. Одатий тилга қараганда бадиий матнлар ўз таркибида кенгрок мазмунли луғат, семантик қочирмалар ва истисноларни қамраб олади. Вестҳоффнинг (7, 65) фикрига кўра, бунинг учун ўқувчиларда олдиндан маълум бир билим-кўникмаларни (маълум сўз бирикмалари ва бошқаларни) шакллантириш керак. Унинг фикрича, бадиий матнни тушуниш, уни англаб етиб, ундан маънавий ҳордиқ олиш учун, аввал бадиий адабиётнинг одатий тилдан фарқ қиладиган бадиий воситаларини тушуна олиш керак.

Бадиий матнлардан чет тили машғулотларида фойдаланишнинг афзалликлари ҳақида қуйидагиларни айтиб ўтиш жоиздир:

Юқорида тилга олинган бадиий матнлар вужудга келтириши мумкин бўлган қийинчиликлар, кундалик ҳаётимизда учрайдиган бошқа нобадиий матн турларидан (масалан, транспорт воситаларида ҳаракатланиш жадваллари, маълумотномалар, таомномалар, йўриқнома ва бошқалар) чет тили машғулотларида фойдаланиш зарурияти муҳокамасиз талаб этилишига қарамасдан, бадиий адабиётни чет тили машғулотларида қўллаш учун ҳам етарли асослар мавжуд (6, 289; 4, 119-124).

1. Адабий матнларда матннинг бошқа турларида кузатилмайдиган полисемия, коннотация, метафора ва бошқалар кўп учрайди. Бу эса тил компетенцияси сифатида талаб этиладиган тилнинг эстетик сифатини таъминлайди.

2. Бундан ташқари, адабий матнлар орқали тили ўрганилаётган мамлакат ҳақидаги миллий-маданий, географик, демографик ва бошқа маълумотлар бевосита ўрганилади. Бошқача айтганда, улар ёрдамида ўша мамлакат ҳаёт тарзига назар ташланади.

3. Адабий матнларни ўқиш талабаларнинг луғат бойлигини мустаҳкамлаш ва кенгайтириш, шунингдек ўзлари сезмаган тарзда бевосита грамматик билимларни яхшилашга хизмат қилади. Контекст орқали ўрганилган луғат ва грамматика қоидаларини эса сақлаш осонроқдир.

4. Бундан ташқари, адабий матнлар орқали машғулотларда умумий таълим-тарбия бериш функцияси ҳам амалга оширилади. Улар шахсий

хусусиятларнинг шаклланиши, тараққий этиши ва албатта, тили ўрганилаётган мамлакат ҳақидаги нотўғри фикрларни бартараф этишга ҳисса қўшади.

5. адабий матнлар мулоқотни амалга ошириш ёки ёзиш учун асос, туртки бўлиши мумкин. Адабий матнлар бошқа матнлардан ўзларининг очиқлиги, ноаниқлиги ва кўп маънолилиги билан ажралиб туради. Уларда бўш қолдирилган фикрлар мавжуд, яъни вазият ёки ҳодисалар тўлиқ тасвирланмайди, балки фақат муайян жиҳатлар ёритилади ҳамда “китобхон (ўқувчи)га ўз ҳаётий тажрибаси, ўз қарашлари, миллий-маданий кадриятлари орқали уни тушунишга, интерпретация қилишга ва ўша бўшлиқларни ўзича тўлдиришга имконият қолдиради”(4, 122).

Демак, бадиий адабиёт ўқувчиларнинг ўз фикрларини билдириш (гапириш), муҳокама қилиш ёки креатив тарзда ёзиш компетенциялари ривожланишига сабаб бўлади.

Адабий матнларни танлаш мезонлари тўғрисида фикр юритилганда, қандай адабий матнлардан чет тилни ўқитишда фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги, фойдали – самаралироқлиги ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз.

Адабий матнлардан фойдаланишнинг афзаллик томонларини рўёбга чиқаришнинг биринчи шarti бизнинг қандай (муносиб) адабий матнни танлашимизга боғлиқдир. Адабий матнларни танлашда қуйидаги мезонлар муҳим аҳамият касб этади:

1. Ўрганувчига (талабага) мослашиш. Матнни танлашда ўрганувчининг чет тилидаги билими, унинг ёши, матн билан ишлаш тажрибаси ва албатта, унинг қизиқишлари эътиборга олиниши зарур. Талабаларнинг қизиқишларини ҳам қамраб олиш мақсадида матнларни танлашда уларнинг ўзлари иштирок этишига имкон яратиш керак, деган таклифни беради Риймер. Энг муҳими шуки, матнларнинг мураккаблик даражаси ва мавзуси талабаларга мос бўлиши керак.

2. Матн дидактик-методик функцияни бажариши ҳамда машғулотга қўйилган мақсадга мос бўлиши зарур. Агар матндан фойдаланишда мулоқот (гапириш компетенцияси) ёки ёзишни (компетенциясини) ривожлантириш мақсад қилиб олинса, матнда очиқ қолдирилган фикрлар, тугалланмаган гаплар, ечимсиз муаммолар, мулоҳазалар, баҳслар мавжуд бўлиши шар ва улар тўғрисида ўрганувчилар ўз қарашлари, мулоҳазаларини билдиришга мажбур бўлиши, ҳеч бўлмаганда шундай имкониятга эга бўлиши керак. Бундан ташқари, матн тили ўрганилаётган мамлакатга хос маълумотларни ҳам ўз ичига

олиши тавсия этилади. Шу билан бирга, матннинг қизиқарли ҳамда интерпретация қилиш учун қулай, мазмунга бой бўлиши талаб этилади.

3. Матннинг мураккаблик даражаси. Бунда биз объектив ва субъектив мураккабликни фарқлашимиз керак. Субъектив мураккаблик деганда, ўрганувчининг шахсияти эътиборга олинади, яъни унинг дунёкараши, матнлар билан ишлай олиш кўникмалари ва қизиқиши аҳамиятлидир. Объектив мураккаблик эса, матннинг тузилиши, мазмуни, бадиий қурилиши ва шу кабилар назарда тутади. Уларни қуйидагича тавсифлаш мумкин:

– Матн ўрганувчининг қарашлари, бошқача айтганда, дунёсидан қанча узоқ бўлса, у китобхонга шунча кўп қийинчилик туғдиради. Шу сабабли замонавий бадиий адабиётдан фойдаланиш тавсия этилади, чунки бу бугунги кун китобхонининг кундалик ҳаётига яқинроқдир.

– Матн қанчалик одатий (оддий) тил нормасидан йироқ бўлса, у шунча мураккаб бўлади.

– Мавҳум ёритилган матнлардан кўра аниқ чизма ва тасвирилик ҳаракатларга бой матнларни тушуниш учун осонроқ кечади.

– Оддий бадиий сюжетлар, мураккаб сюжетлар нисбатан анча тушунарли бўлади.

REFERENCES

1. Bischof M., Kessling V., Krechel R. *Landeskunde und Literaturdidaktik. Fernstudieneinheit 3* (Cultural studies and literary didactics. Distance learning unit 3), Berlin: Langenscheidt, 1999, 288 p.
2. Ehlers S. *Lesen als Verstehen: Zum Verstehen fremdsprachlicher literarischer Texte und zu ihrer Didaktik. Fernstudieneinheit 2.* (Reading as understanding: for understanding foreign-language literary texts and their didactics. Distance learning unit 2.), Berlin: Langenscheidt, 1992, 13 p.
3. Götz D., Haensch G., Wellmann H. *Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende. 5. Aufl.*, (Langenscheidt's dictionary. German as a foreign language. The new monolingual dictionary for learners of German. 5th edition.), Berlin: Langenscheidt, 1997, 9-98 (78 p.)
4. Heyd G. *Aufbauwissen für den Fremdsprachenunterricht (DaF).* (Advanced knowledge of foreign language teaching (DaF).), Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997, 121-122 (121 p.)
5. Kyloushkova H. *Kak icpolsowat literaturnyj tekst w prepodawanii inoctrannykh jasykow* (How to use literary text in foreign language teaching), Brno: Masarykova univerzita, 2007, 32 p.
6. Riemer C. Henrici G. (Hg.): *Einführung in die Didaktik des Unterrichts: Deutsch als Fremdsprache. Band 2.* ((Ed.): Introduction to didactics of teaching: German as a foreign language. Band 2.), Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 1994, 282 – 299 pp.
7. Westhoff G. *Fertigkeit Lesen. Fernstudieneinheit 17* (Skill reading. Distance learning unit 17.), München: Goethe-Institut, 2001, 7-9 pp.